Stian Hårstad, Brit Mæhlum og Rikke van Ommeren

Blikk for språk

Sosiokulturelle perspektiver på norsk språkvirkelighet

CAPPELEN DAMM AKADEMISK

© CAPPELEN DAMM AS, Oslo, 2021

ISBN: 978-82-02-71152-8
1. utgave, 1. versjon
E-utgaven baserer seg på 1. trykte utgave, Cappelen Damm Akademisk, 2021

Elektronisk tilrettelegging: Bøk Oslo AS
Omslagsdesign: Anna Salander
Omslagsbilde: Paul Klee, «Senecio» (1922). Foto: Sepia Times / Contributor / Getty Images
Sats/design: Bøk Oslo AS

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser.
Uten særskilt avtale med forlaget er enhver eksemplarfremstilling og
tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt
gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

www.cda.no
akademisk@cappelendamm.no

Cappelen Damm AS er sertifisert iht. FSC®, PEFC og Miljøfyrtårn.

Innhold

Forord 9

Kapittel 1
Et første blikk på det norske språksamfunnet 11
Dialektutjamning 12
Dialektskifte 14
«Knot», bidialektisme, multietnolekt 14
Bokmål versus nynorsk 16
Ulike former for bokmål 17
Hva slags bok er dette – og for hvem? 18

Kapittel 2
Hva vi egentlig snakker om når vi snakker om språk 20
Språk – inne i kroppen og utenfor 21
Grenser for språk 23
Språksyn og fagutvikling 27
Den sosiokulturelle lingvistikkens fødsel 31
Forslag til videre lesing 35
Oppgaver 35

Kapittel 3
Sentrale teoretiske perspektiver 36
Språkets indeksikalitet 37
Språk og identitet 40
Språkholdninger og språklige ideologier 44
«Språk er makt» 46
Taus kunnskap og «usynlige» normer 52

Forslag til videre lesing 57
Oppgaver 57

Kapittel 4
Standardisering av språk. Språklige hierarkier og deres rolle i språkendringsprosesser 59
Framveksten av standardisering som tankemodell 60
Språk fra gulv til tak 63
Nordmenn og språkstandarder 67
Det moderat standardiserte Norge 76
Standardisering som forklaringsfaktor i språkendringsprosesser 79
Forslag til videre lesing 82
Oppgaver 83

Kapittel 5
Grenseoverskridende språkbruk. Språklige praksiser på tvers av vante kategorier 84
Språklige grenser – barrierer og muligheter 85
«Knoting» og bidialektal veksling 87
Norsk med andrespråkstrekk 92
Multietnolekt 98
Alternative perspektiver – språking og transspråking 101
Forslag til videre lesing 104
Oppgaver 104

Kapittel 6
Landet med de mange skriftnormalene. Et (litt) annet blikk på norsk språkhistorie 105
Bokmål og nynorsk – to sidestilte skriftspråk? 107
Etableringen av de to skriftnormalene – en politisk kamp 108
Etableringen av riksmål som sosiokulturell strategi 109
Etableringen av landsmål som sosiokulturell strategi 112
Bokmål og nynorsk på det lingvistiske markedet i dag 115
Et blikk på livet innad i de to skriftnormalene – med vekt på radikalt bokmål 120
Et språkhistorisk tilbakeblikk 121
Radikalt bokmål i dag 127
Forslag til videre lesing 130
Oppgaver 131

Kapittel 7
Staving med mening. Forholdet mellom skrift og tale i en digitalisert tid 132
Skrift og makt: Helt kort om skriftlighetens historie 133
Skriftspråk som det «egentlige» språket 135
Hva skiller muntlighet og skriftlighet? 136
Skriftlighetens moderne forvandling 139
De små forskjellene – skrifttegnenes indeksikalitet 142
Når tale skal bli «et sprog for øiet» 146
Normpluralisering som utviklingstendens 151
Forslag til videre lesing 153
Oppgaver 153

Kapittel 8
Minoriteter og minoritetsspråk i Norge. Flere måter å være minoritetsspråklig på 154
Minoritetsspråk vs. majoritetsspråk 156
Historien til noen utvalgte språklige minoriteter i Norge 156
Hanseater og andre tyskspråklige 157
Dansker 162
Samer 167
Avrundende betraktninger omkring det å være minoritetsspråklig i Norge i dag 175
Forslag til videre lesing 177
Oppgaver 177

Kapittel 9
Den lingvistiske markedsplassen. Språket som (merke)vare 178
Lingvistiske landskap 179
Språkets stedlighet 181
Språk som salgstriks 183
Språkets markedsverdi 189
Forslag til videre lesing 193
Oppgaver 194

Kapittel 10
Kampen om språket. Et sideblikk til språklæreren og språklæringen 195
Å lære om språk – og å lære om verden 195
Skolens språksosialisering 198
Det kritiske blikket 200
Læreren som språkpoliti og portvokter 204

Sluttord om øyeåpning 208
Forslag til videre lesing 209
Oppgaver 210

Litteraturliste 211

Forfatteromtaler 228

Stikkordsliste 229

Forord

I desember 2015, tidlig i sin politiske kampanje, uttalte Donald Trump at «I know words. I have the best words». Når dette forordet føres i pennen, har demonstranter akkurat tatt seg inn i den amerikanske kongressen med makt for å markere at de tror på Trumps påstander om valgfusk, og protesterer mot at han må gå av som president. Dette opptrinnet representerer et dramatisk høydepunkt i en presidentperiode preget av politisk polarisering, hatdiskurs og – ikke minst – opphetet debatt om hvem som har rett, og hva som er sant. Hva har så denne situasjonen fra amerikansk politikk med vår bok å gjøre? Jo, alle kapitlene i denne boka omhandler et grunnleggende faktum som knytter bokas tematikk til de virkelig store spørsmålene i vår tid: Språk er et mektig virkemiddel. Hva vi sier, og måtene vi sier det på, skaper fellesskap – og utenforskap – og språket preger måtene vi både ser og forstår verden omkring oss på.

Felles for virksomheten til oss i forfattertrioen er møter med studenter – mange av dem kommende lærere. I disse møtene vender vi stadig tilbake til et prinsipielt spørsmål: Hva er vårt viktigste bidrag? Det vi, med vårt språkfaglige utsyn, kan bidra med når studentene skal rustes for liv og faglig virke i det norske språksamfunnet? Denne boka representerer langt på vei vårt svar på dette spørsmålet. Vårt viktigste bidrag er, slik vi ser det, å utruste studentene med et særskilt blikk for språk. Hva som definerer dette blikket, setter vi på ulike måter ord på gjennom kapitlene som følger, men det dreier seg overordnet sett om et bestemt faglig og grunnleggende kritisk perspektiv som gjør det mulig å både beskrive og forstå sider ved de språklige omgivelsene våre som mange ellers vil være blinde for.

Boka er i høyeste grad et kollektivt produkt der de tre forfatterne på like fot har bidratt til alle deler av manusutviklingen. Vi har likevel fordelt hovedansvaret for enkeltkapittel mellom oss, slik at Brit Mæhlum har stått for kapittel 1, 6 og 8, Stian Hårstad for kapittel 2, 4, 7 og 10 og Rikke van Ommeren for kapittel 3, 5 og 9.

I arbeidet med denne boka har vi fått nyttige innspill fra mange hold, og både kolleger og studenter har «prøvelest» kapittelutkast. Vi står i takknemlighetsgjeld til dere alle. En særlig takk går til forlagets to anonyme konsulenter som kom med verdifulle tilbakemeldinger på hele manuskriptet. En stor takk går også til redaktør Camilla Kolstad Danielsen, som har ledet prosjektet med stø hånd og kommet med konstruktive kommentarer på både stort og smått underveis.

Trondheim, januar 2021
Stian Hårstad, Brit Mæhlum & Rikke van Ommeren

KAPITTEL 1

Et første blikk på det norske språksamfunnet

Denne boka handler om hvordan språk fungerer som et sosialt og kulturelt symbolsystem, hvordan vi gjennom måten vi snakker eller skriver på, sender ut signaler til omverdenen om oss selv og hvem vi er, eller ønsker å være. Eller – kanskje mer enn noe annet – hvordan omgivelsene våre *tolker* språket vi bruker som et signal om en bestemt sosiokulturell tilhørighet. Fordi ethvert språklig uttrykk blir assosiert med bestemte sosiale og kulturelle verdier, fungerer i realiteten alt vi gjør med språket, som en form for posisjonering, en posisjonering av hvem vi er – eller blir antatt å være – i en gitt sosial, kulturell, politisk, historisk sammenheng.

Hvordan oppfatter omgivelsene oss hvis vi snakker, eller skriver, på en bestemt måte i en bestemt sosial situasjon? Hadde det kanskje vært lurt, lønnsomt eller strategisk å velge en annen uttrykksmåte? Blir vi oppfattet som useriøse, enkle, pretensiøse eller gammeldagse om vi bruker visse språklige varianter framfor andre? Ville vi kan hende framstått som kulere og smartere om vi hadde valgt andre, alternative former?

Det å tilegne seg et språk innbefatter også å lære om disse sosiale sidene ved språkbruken, men erfaringsmessig er det ikke mange som regner med dette som en del av sin språkkompetanse – om de blir spurt direkte. Trolig skyldes nok dette en generelt lav bevissthet om hvordan språk faktisk fungerer som sosiokulturelt fenomen, og kanskje også at dette aspektet ved språkbruk ikke alltid har fått så stor plass som (eksplisitt) undervisningstema i skolen. Vi snakker her om sider ved språket som er relevante for mye av den hverdagslige samhandlingen vår, men som det samtidig kan være vanskelig å feste blikket på sammenliknet med mer håndfaste språkferdigheter som setningsoppbygging og ordforråd.

Vi vil vise fram en viss måte å *se* ulike språklige fenomener på, samtidig som vi inviterer leseren til selv å prøve ut denne betraktningsmåten. Som vi kommer tilbake til i flere omganger, handler ikke dette blikket om syn i konkret optisk

forstand. Derimot er blikkmetaforikken valgt for å betegne en tilnærmingsmåte med et bestemt teoretisk fundament og en tilhørende terminologi som nettopp gjør det mulig å se de språklige omgivelsene i et nytt lys. Vi vil med andre ord introdusere leseren for en ny måte å betrakte mer eller mindre velkjente språkforhold på, ved hjelp av begrep og teorier fra et vidstrakt vitenskapsfelt der språk(et) blir studert som sosiokulturelt fenomen.

Spørsmålene vi kaster lys over i denne boka, dreier seg om både grunnlaget for og effekten av de forestillingene om språk som råder i et samfunn. Hvor kommer slike sosiale assosiasjoner og verdiforestillinger fra? Hva er kort sagt den historiske og kulturelle bakgrunnen for at ulike måter å bruke språket på kan fungere som kraftfulle sosiale symboler?

I denne boka ser vi først og fremst på den norske språkvirkeligheten, men mekanismene vi diskuterer, er allmennmenneskelige og slik sett relevante for alle språksamfunn i verden, selv om de kommer til uttrykk på veldig varierende vis. Våre nærstudier av spesifikt norske språkforhold er altså eksempler på noe prinsipielt og større, noe som har overordnet gyldighet også inn i andre språklige fellesskap og andre historiske epoker. På liknende måte har det teoretiske fundamentet vi legger til grunn, relevans for språkforhold langt ut over de særskilt norske. Det er dessuten mange andre fenomener i det norske språksamfunnet som kan granskes med samme blikk, men som ikke får plass her. Vi mener likevel at det utvalget av dypdykk vi har gjort, kan fungere som gode illustrasjoner av perspektivet vårt.

Vi begynner med et raskt overblikk over noen av de fenomenene som blir drøftet mer inngående seinere i boka, språkforhold som nok er velkjente for de fleste, men som ved nærmere iakttakelse kan sies å involvere en rekke paradokser eller tankekors som alle gjør krav på ytterligere forklaring – nemlig dialektutjamning, dialektskifte, «knot», multietnolekt, forholdet mellom bokmål og nynorsk og til slutt variasjonsbredden innad i bokmålsnormen. Gjennom disse smakebitene vil vi vise fram sentrale aspekter ved den tilnærmingen til språk og språkbruk som blir brukt gjennom denne boka.

Dialektutjamning

Norge er framfor alt kjent som landet der dialekter har en særskilt sterk posisjon, også på det viset at de blir brukt på ulike offentlige arenaer. Det å ha en dialekt i Norge blir i det hele tatt vurdert som noe positivt og fordelaktig. Samtidig er situasjonen den at dialektene de aller fleste steder i landet stadig «tynnes ut»; det vil si at ulike lokale språktrekk tenderer å bli lagt vekk til fordel for mer regionale eller nasjonale varianter.

Det norske språksamfunnet viser oss her en form for janusansikt, altså en situasjon som er splittet eller tvetydig. På den ene siden har vi den «offisielle» forestillingen om Norge som et dialektparadis, som et land der dialekter blir brukt overalt i samfunnet, og der den sosiale toleransen overfor språklig variasjon er stor (se for eksempel Trudgill 2002: 31). Ifølge denne forestillingen er Norge et spesielt egalitært samfunn, der alle lokale talemål i dag i prinsippet kan brukes av hvem som helst, så å si hvor som helst. Dette er en posisjon dialektene har fått framfor alt siden 1970-tallet, i form av status og prestisje og allmenn bruk på alle sosiale arenaer i det norske språksamfunnet (se for eksempel Nesse 2015). Ifølge denne paradisiske forestillingen skal sosial stand og stilling dermed ikke fungere som noen begrensning om du ønsker å snakke dialekt. Et tabloid eksempel på dette som gjerne trekkes fram, er at Norge gjennom det meste av 2010-tallet har hatt en statsminister med bergensdialekt og en kronprinsesse som snakker sørlandsdialekt. Og dette er vel å merke den *forventete* språkbruken – også til disse personene i disse bestemte posisjonene. Dialekt er det normale, noe en på sett og vis antar at de fleste med oppvekst i Norge bruker, og det er normalt i alle sosiale sammenhenger. Spesielt interessant i vår sammenheng er at dialekten gjennomgående gir deg «kred»; du får en form for autoritet ved å snakke dialekt – ofte på den måten at du framstår som spesielt troverdig og autentisk nettopp på grunn av språkbruken din (se for eksempel Mæhlum & Røyneland 2018).

På den andre siden – og da snakker vi altså om den andre siden av janusansiktet – viser en lang rekke språkstudier oss at dialektene i Norge er under press, i likhet med situasjonen i andre land vi gjerne sammenlikner oss med. Rundt omkring i hele landet foregår det en type språklige endringsprosesser som gjerne omtales som *dialektnivellering*. Det vil si at dialektlandskapet «jamnes ut» på den måten at trekk som gjerne oppfattes som lokale, har en tendens til å bli erstattet av trekk som i større grad blir betraktet som regionale eller også nasjonale. Slik framstår ofte dette nye, nivellerte språket som mindre særegent og lokalt, og i større grad som det mange gjerne omtaler som «avslepent» og «pent», i retning det som ofte forbindes med «byspråk».

Det vi her står overfor, fortoner seg utvilsomt noe paradoksalt: Hvis det virkelig er slik at dialektene i Norge blir vurdert så høyt og har en slik sterk posisjon, hvorfor er det da så mange som velger å tillempe disse lokale talemålene? Her ligger det åpenbart en tvetydighet, eller ambivalens, knyttet til det å bruke dialekt som ikke blir fanget opp av de «offisielle» sannhetene om det norske språksamfunnet.

Dialektskifte

Holdningene til ulike dialekter kan være svært varierende med hensyn til hvor «fine» og «populære» de blir oppfattet å være. Et påtakelig fenomen i den forbindelse er det at enkelte dialekter som blir betraktet som særlig vakre og prestisjefulle, likevel ser ut til å bli lagt vekk og «avviklet».

For noen år siden ble valdresdialekten kåret til det som Medie-Norge omtalte som «landets vakreste dialekt» (Jørstad & Vang 2005). Dialekten i Valdres hører tradisjonelt med til de såkalte midlandsmåla, eller fjellbygdmåla, det vil si dialektene i de store østlandske dalførene Telemark, Valdres, Hallingdal og Gudbrandsdalen. Under de nasjonalromantiske strømningene på 1800-tallet var dette området spesielt viktig i ulike typer tradisjonsinnsamling av det som ble betraktet som «ekte norsk» kultur, og dialektene der ble oppfattet som spesielt «vakre» og «klangfulle» (se for eksempel Beito 1979). Like fullt er det nettopp i store deler av midlandsområdet at en har registrert at de lokale dialektene er i ferd med å bli lagt fullstendig bort. Ulike studier og observasjoner i Valdres de siste tiårene viser at det særlig blant barn og ungdom er en sterk tendens til å skifte ut valdresdialekt med et bokmålsnært, «osloaktig» talemål (se for eksempel Gudheim 2019; Kvaale 1999). I dette området ser det altså ikke bare ut til å foregå en dialektnivellering (jf. ovenfor), men faktisk et mer gjennomgripende dialekt*skifte*. En liknende utvikling er omtalt i Seljord i Vest-Telemark (Ertesvåg 2014), og flere studier viser det samme i andre østlandske dalfører, både i Hallingdal og også i Østerdalen (for en oversikt, se Mæhlum & Røyneland 2012). Mange ungdommer i disse områdene ser ut til å snakke det som blir oppfattet som østlandsk «bymål», et talemål i retning oslodialekt.

Det påtrengende spørsmålet som melder seg da, er *hvorfor*? Hvorfor skjer denne radikale endringen? Hva signaliserer det å bruke dette bokmålsnære, «osloaktige» talemålet for ungdommen selv – og de sosiale omgivelsene deres – sammenliknet med en tradisjonell valdresdialekt, eller seljorddialekt?

«Knot», bidialektisme, multietnolekt

Til tross for den relativt høye toleransen for språklig variasjon i Norge er det visse språklige praksisformer som framkaller negative reaksjoner hos mange. Det gjelder for eksempel det mange nordmenn omtaler som «knot», som er et folkelig uttrykk for språket til personer som endrer på dialekten sin ved å tilegne seg et «finere», det vil si et mer prestisjefullt, talemål; likeså fenomenet bidialektisme – dvs. at en og samme person har to eller flere

dialekter, og ikke minst gjelder det såkalt multietnolektisk norsk, det som blant lekfolk gjerne går under navnet «kebabnorsk».

Det påtakelige ved alle disse praksisformene er at de så ofte blir omtalt på nedsettende og sterkt ufordelaktige måter. Og her snakker vi vel å merke om en helt åpen negativitet. Ikke sjelden kan en møte på eksplisitte uttrykk for at disse tre fenomenene blir oppfattet som «uheldig», «tvilsom» eller til og med «dårlig» språkbruk.

La oss først se litt nærmere på det folkelige begrepet «knot». Begrepet brukes altså om den strategien som innebærer at en språkbruker har endret på det som antas å være vedkommendes «egentlige» dialekt, og der resultatet normalt har blitt et mer prestisjefullt talemål. Ofte blir «knotingen» forbundet med at noen med overlegg snakker «pent» og «pynter på» språket sitt. En dimensjon som dermed ofte går igjen i tilknytning til «knot», er det svikefulle eller også det «unaturlige» og «uekte» ved denne måten å snakke på. Den typiske «knoteren» blir betraktet som en som viser manglende solidaritet med sin egen geografiske tilhørighet, «sitt sted», og slik sett også «sin egen» sosiale gruppe eller sosiale klasse (se særlig Molde 2007 for nærmere utgreiinger).

Liknende eksplisitt negative holdninger møter ofte språkbrukere som har tilegnet seg to eller flere dialekter, og veksler mellom disse dialektene avhengig av sosial sammenheng for eksempel betinget av dialekten til samtalepartneren. Én og samme person kan eksempelvis veksle mellom en trøndersk og en nordnorsk varietet, eller mellom gudbrandsdøl og totning. Slike to-dialektale – eller altså bidialektale – personer vekker ofte en viss sosial oppsikt, og ikke sjelden blir de møtt med holdninger om at språkbruken deres er «unaturlig», eller til og med «provoserende». Det interessante er hvordan holdningene om det «unormale» ved disse praksisene er noe som gjerne også preger de bidialektale selv, på den måten at enkelte sosiale situasjoner kan oppleves som både utfordrende og ubehagelige.

Hva er det med disse språklige praksisene som kan forårsake slike følelser og reaksjoner? Hvorfor blir akkurat «knot» og bidialektisme omgitt av så sterke og ofte negative holdninger? Og hva da med såkalt *multietnolekt*? Multietnolektisk stil er altså en bestemt måte å snakke et majoritetsspråk på – i dette tilfellet norsk – men med trekk som stammer fra kontakten med ulike minoritetsspråk. Denne språklige stilen blir først og fremst brukt av ungdom med flerkulturell bakgrunn, men også majoritetsnorske ungdommer tar i bruk multietnolektiske trekk i talemålet sitt. Det interessante i vår sammenheng er de holdningene til det multietnolektiske som ofte kommer til uttrykk. Denne måten å snakke på

blir i mange sammenhenger oppfattet som «slurvete» og «feil»; dette er kort sagt «dårlig norsk» i manges øyne (se for eksempel Hårstad & Opsahl 2013: 107ff). Den lingvistisk sett upresise termen «kebabnorsk», som mange kaller denne stilen, gir nærmest i seg selv signaler i retning av et mindreverdig, ufullstendig språk.

Igjen er det grunn til å spørre: Hvorfor er det så sterke reaksjoner og mye følelser knyttet til akkurat disse språklige praksisene? Er det kanskje noe spesielt – noen fellestrekk – ved «knot», bidialektisme og multietnolekt som kan forklare all denne negativiteten?

Bokmål versus nynorsk

Bokmål og nynorsk som to sidestilte skriftsystemer har vært basert på et sett av lover og regler i norsk offentlighet i bortimot 150 år. Like fullt har det de siste årene foregått en kontinuerlig «lekkasje» fra det ene språket til det andre, der nynorsken stadig taper terreng til bokmålet. Nynorsk blir kort sagt valgt bort på ulike samfunnsarenaer, ikke minst innenfor skoleverket, til tross for at det prinsipielt sett er like offisielt og anvendelig som bokmål.

I 1885 gjorde Stortinget et prinsippvedtak som sidestilte de to skriftspråkene som da fantes i Norge; de som altså etter hvert fikk navnene *bokmål* og *nynorsk*. I årene som fulgte, kom det ulike språkpolitiske vedtak og reglement som skulle sørge for at en slik sidestilling i størst mulig grad skulle kunne bli en realitet – i offentligheten generelt, og i skoleverket spesielt. Antallet offisielle nynorskbrukere har imidlertid hele tida vært lavere enn det antallet som har skrevet bokmål. I en periode fra like før andre verdenskrig og fram til omkring 1950 hadde på det meste en tredel av norske skoleelever nynorsk som hovedmål. Men deretter har andelen nynorskelever på nasjonalt nivå gått kontinuerlig nedover, og de siste årene har cirka 12 prosent av elevene i grunnskolen hatt nynorsk som hovedmål (Grepstad 2015; Staalesen 2014). Det er altså stadig elever som *velger bort* nynorsk som sitt første skriftspråk. Tendensen er at hver tredje nynorskbruker bytter til bokmål før fylte 20 år, ofte i forbindelse med at de begynner på ungdomsskolen eller videregående (Grepstad 2015).

Om vi kaster et raskt blikk på de holdningene til nynorsk som kommer til uttrykk, dreier de seg ofte om et syn på nynorsk som noe «lite kult» og «gammeldags», og at det er et «bygdespråk». Enkelte ungdommer er så bevisste på disse negative assosiasjonene at de føler seg nødt til å understreke at «[…] det er normale folk som har nynorsk også» (Staalesen 2014: 44).

Hva er det som gjør at bokmål for mange framstår som et bedre valg enn nynorsk? Og minst like interessant: Hva med alle de som *ikke* velger bort nynorsken – hva motiverer deres valg?

Ulike former for bokmål

Innenfor de offisielle skriftspråksnormalene i Norge åpnes det opp for betydelig variasjon, både internt i bokmålet og i nynorsken. De ulike variantene innenfor disse normalene kan imidlertid signalisere svært forskjellige ting. For eksempel har ofte bokmålsvarianten *-a* i bestemt form hunkjønn (*boka*, *avhandlinga*) og i fortid av svake verb (*snakka*, *åpna*) blitt karakterisert som «vulgær» og «uakademisk» – og det altså på tross av at dette har vært offisielt godkjente bøyningsvarianter i mer enn 100 år.

De *a*-variantene vi her snakker om i skriftnormalen bokmål, står altså som alternativ til henholdsvis *-en* (i substantiv som *boken*, *avhandlingen*) og *-et* (i svake verb som *snakket* og *åpnet*). Begge variantene er som sagt helt lovlige i begge ordklasser, men det sentrale poenget her er de ulike verdiene og egenskapene de ulike variantene kan signalisere – altså valget av *a*-endelse i motsetning til *-en* eller *-et*. Det er bøyningsendelsene *-en* og *-et* som er klart dominerende i bokmålstekster; bokmålsbrukere skriver altså oftere *boken* og *snakket* enn *boka* og *snakka* (Ims 2007; Kola 2014). Men hva skjer om du velger å skrive *boka* og *snakka*, for eksempel i en akademisk tekst? Betegnelser som «vulgært» og «udannet» har ofte blitt tatt i bruk for å karakterisere slike skriftvarianter, eller – i en litt mer modifisert form – «uakademisk» og «uvanlig» (Kjelaas 2017a). Hva er det egentlig med disse bøyningsendelsene som kan forårsake slike sterke reaksjoner? For det er jo bare en skarve bokstav eller to som skiller den ene varianten fra den andre. Eller?

Minst like påtrengende blir slike spørsmål om vi også relaterer alt dette til et talemålsperspektiv. Rundt omkring i det norske dialektlandskapet er *a*-endelse i bestemt form av hunkjønnsord og i fortid av svake verb svært vanlig. Over store deler av landet hører kort sagt slike varianter med til det tradisjonelle bøyningsrepertoaret i de respektive dialektene, for eksempel over det meste av østlandsområdet. En indikasjon på at det likevel er noe med disse a-endelsene, får vi når eksempelvis nyhetsjournalister bruker et slikt østnorsk talemål under sending på radio eller tv:

> Journalist Kari Bækken Larsen fra Hokksund [i Øvre Eiker i Buskerud] har satt sinnene i kok hos flere av NRK Dagsnytts radiolyttere. A-endingene og de tykke l-ene

> hennes har gjort enkelte lyttere rasende. «Dette er påtatt AKP-ml-språk», mener noen. Andre mener hun slurver, at det er stygt, og at hun rett og slett snakker feil. (Grindem 2011)

> Da Kari Bækken Larsen kom ut av studio etter å ha lest sin aller første dagsnyttbulleteng i 2005, var det oppstuss på desken. En kollega, som sjøl brukte nynorsk, stod med hodet i ordboka for å se om hun hadde lov til å si «regjeringa» og «kasta». (Lillealtern 2010)

Bækken Larsen selv presiserer imidlertid hvordan hun følger NRKs språkregler og *snakker* bokmål i disse sendingene, med former som alle er tillatt ifølge bokmålsnormalen. Samtidig ligger altså disse formene nært opp til hennes opprinnelige hokksunddialekt. Hva er det med disse språkformene som får lytterne til å reagere så sterkt? Hvorfor provoserer åpenbart denne måten å snakke på mer enn dialektbruken til andre NRK-medarbeidere?

Hva slags bok er dette – og for hvem?

Spørsmålene vi har presentert i det foregående – pluss en rekke andre – vil bli belyst mer inngående videre utover i boka. Allerede nå kan vi likevel avsløre hvordan det først og fremst er ulike historiske forhold og betingelser i det norske samfunnet som er helt avgjørende for virkelig å forstå forutsetningene for og mekanismene bak disse språklige tankekorsene. Historiske forhold innebærer vel å merke ikke bare språkhistorie, slik vi kjenner den fra norskfaget opp gjennom skolesystemet. Vi må her i like stor grad trekke veksler på en form for allmennkunnskap om Norge, der innsikt i forskjellige sosiale, kulturelle, demografiske, ideologiske og politiske forhold som særkjenner det norske språksamfunnet, inngår. De aspektene ved språket som vi er særlig opptatt av, er nemlig intimt forbundet med *alle* disse sidene ved det norske samfunnet – på varierende vis og i mer eller mindre direkte forstand. Denne sosiokulturelle kunnskapen er slik sett en forutsetning for, og dermed en nødvendig del av, den formen for språkvitenskap som denne boka bygger på.

For å kunne gripe denne komplekse virkeligheten må vi ha verktøy i form av faglige termer og faglige perspektiver. Dette verktøysettet skal gjøre oss i stand til *selv* å kunne se relevante språklige fenomener med et visst faglig blikk – både å identifisere dem og å fortolke dem.

Boka er full av konkrete eksempler på språk og språkvalg hentet fra en norsk språkvirkelighet – historisk og nåtidig. Som allerede nevnt er denne eksempel-

samlingen naturligvis ikke uttømmende; det er bare noen utvalgte, men like fullt strategiske eksempler som er presentert her. Vi håper at boka kan fungere som inspirasjon både for studenter og lærerne deres til å finne andre og kanskje helt originale språklige fenomener som kan analyseres med det samme teoretiske blikket.

Vi har valgt å disponere boka på følgende vis: Etter dette introduserende kapittelet kommer to kapittel som til sammen danner det teoretiske fundamentet for boka. Det første av dem, kapittel 2, plasserer vårt utvalgte perspektiv i en større vitenskapelig sammenheng, blant annet ved å gi et faghistorisk utsyn over utforskning av språk. Det andre, kapittel 3, presenterer selve det teoretiske hovedblikket for denne boka. Deretter følger i alt sju kapittel som tar for seg mer eller mindre frittstående temaer, men som alle benytter det teoretiske blikket som er introdusert i kapittel 2 og 3. Disse separate sju kapitlene kan leses enkeltvis og bygger ikke direkte på hverandre. Samtidig er det åpenbare forbindelser mellom dem i den forstand at de innimellom tematiserer og belyser de samme språklige fenomenene – men med litt ulikt fokus.

Til slutt i hvert av de følgende kapitlene har vi inkludert noen forslag til videre lesing og et lite knippe øvingsoppgaver. Litteraturtipsene er ment å lede leseren til fordypning i sentrale temaer som blir berørt det aktuelle kapittelet. Oppgavene håper vi kan gi leseren trening i å *anvende* noen av de perspektivene som blir presentert.

KAPITTEL 2

Hva vi egentlig snakker om når vi snakker om språk

I det daglige er språk noe vi både bruker og snakker om uten at vi nødvendigvis reflekterer så mye over det. Språket – eller språk*ene* – bare *er* der. Men på hvilken måte er språk noe som finnes – hva er det *egentlig*?

I dette kapittelet skal vi se nærmere på hva vi mener med *språk*, og hva ulike definisjoner kan ha å si for den vitenskapelige omgangen med fenomenet. Stadig vekk kan vi se at både lekfolk og eksperter snakker forbi hverandre fordi de forholder seg til ulike språkbegrep. Det skjer ikke minst i akademiske sammenhenger, der en del tilsynelatende uenigheter mellom ulike språkforskere egentlig handler om motstridende syn på hva språk egentlig *er*, det som gjerne blir kalt ontologiske spørsmål. I vitenskapsfilosofien handler ontologi kort sagt om i hvilken forstand noe prinsipielt sett eksisterer. Omgivelsene våre består nemlig av mange fenomener som har en mye mer diskutabel eksistens enn vi først skulle tro. Hva «er» for eksempel *et samfunn*, *jul* eller *fred*? Alt dette er størrelser som kan oppfattes som høyst nærværende, men samtidig er de lite håndfaste. I den videre drøftingen av språkets eksistens skal vi også komme inn på at ens teoretiske ståsted i stor grad vil avgjøre hvilket svar en ender opp med, og at det ene svaret strengt tatt ikke trenger å være mer riktig eller galt enn de andre. At det finnes ulike svar – på grunnlag av ulike vitenskapsfilosofiske syn – er likevel avgjørende for utviklingen av språkvitenskapen i seg selv. Når en i dag snakker om ulike deldisipliner innenfor språkvitenskap, kommer dette blant annet av språkets mangfoldige ontologi, altså at språk kan defineres på vidt forskjellige måter. I denne boka retter vi blikket nesten utelukkende mot språkbruk som et sosiokulturelt fenomen, og dermed gir vi en bestemt forståelse av fenomenet språk forrang, nemlig den som dominerer i feltet som blir kalt sosiokulturell lingvistikk. Her skal vi gjøre greie for hva denne forståelsen innebærer, og for noen av de konsekvensene et slikt språksyn har. Vi setter også denne faglige posisjonen inn i en større kontekst og tar i siste del av kapittelet en snartur innom språkstudienes historie.

Språk – inne i kroppen og utenfor

Når vi innledningsvis påsto at *språk* grunnleggende faller lett for alle, betyr selvfølgelig ikke dét at alle her i verden er like snakkesalige, velartikulerte eller språkmektige. Men så lenge en ikke har visse hjerneskader, har en den samme fundamentale språkevnen og kan stort sett uten besvær prosessere og sende ut språklige ytringer av mange slag. Slik sett er språk noe vi *har*, helt uten videre. Dette kommer enkelt sagt av at den menneskelige hjernen på innfløkt vis er forhåndsprogrammert til å bli språklig, og etter fødselen tar det kort tid før vi blir i stand til å kommunisere med omgivelsene gjennom språk. For de aller fleste blir denne interne språkevnen først eksternalisert – altså omgjort til noe utenfor kroppen – i form av et vokalt språk, altså lydbasert verbalspråk. Først babling, så fraser og etter hvert lengre ytringer. Men det er viktig å huske at de samme språkevnene også ligger til grunn for innlæringen av tegnspråk eller taktile språk hos personer med ulike sansetap eller skader i taleorganene. En er så avgjort ikke språkløs selv om en er lydløs. For de fleste er det likevel slik at det å utvikle språk i første omgang handler om å lære seg *å snakke* og *å lytte*. Og for storparten av jordas befolkning blir det etter få leveår helt avgjørende å klare å omsette denne språkkompetansen i skriftlige ferdigheter – å lære *å skrive* og *å lese*. I manges øyne er det først da en har lært seg et språk.

I de fleste tilfeller forventer en dessuten at dette språket har et navn, som for eksempel «norsk» eller «urdu». Dét hører nemlig også med til vår omgang med språk: Vi er vant til at en viss porsjon «språkstoff» er buntet sammen og opptrer under et entydig navn. Mestring av språk X innebærer dermed i prinsippet å beherske det som anses å være inventaret i språk X, selv om det i praksis vil være umulig å tegne opp yttergrensene av det, ikke minst fordi disse buntene av «språkstoff» har vist seg å være temmelig ustabile over tid: Det vi kalte *norsk* i år 2000, er for eksempel ikke identisk med det som ble kalt *norsk* i 1800 eller i 1600, selv om merkelappen ble opplevd å være helt passende på alle de tre tidspunktene. Språkevnen til brukerne av språket norsk må vi derimot anta har vært helt konstant gjennom disse fire hundre årene. Så *språk* kan altså på én side være noe nærmest tidløst og universelt som ligger inne i oss, men på den andre siden er det snakk om størrelser som opptrer under spesifikke navn (om enn med litt diffust innhold), som svever omkring i samfunnet, og som er knyttet til spesifikke tidsepoker, steder og grupper av mennesker.

Som vi kan ane fra denne framstillingen, går det et avgjørende skille mellom det å anse språk primært som noe kroppsinternt og det å regne det som et fenomen som eksisterer utenfor kroppen – mellom mennesker og som en

essensiell bestanddel i sosial interaksjon. På mange vis gjenspeiles denne grensedragningen i de måtene ulike lingvistiske disipliner velger sitt forskningsfokus på: Det finnes fagfelt som i all hovedsak legger til grunn at språket er en del av vår mentale utrustning, og det finnes fagfelt som først og fremst studerer språk som et sosialt fenomen. Det er gode grunner – av både praktisk og teoretisk art – til denne arbeidsfordelingen, men hvis vi skal heve blikket og se på hva språk «virkelig» er, kommer vi ikke utenom å inkludere begge disse tilnærmingsmåtene. Språk er opplagt noe som finnes i kroppen vår, i det kognitive maskineriet som prosesserer, produserer og lagrer meningsbærende tegn av alle slag. Uten hjernen og dens samhandling med organene som mottar og sender de ulike språksignalene – lyder, bevegelser og andre tegn – ville vi vært språkløse. Når en person for eksempel har vært utsatt for en ulykke eller fått en sykdom som gjør at vi sier at vedkommende har «mistet språket», er det ikke først og fremst språk i betydningen «norsk» eller «urdu» vi sikter til. Da handler det om at nettopp språkevnen er redusert eller helt ødelagt.

På den andre siden er det vanskelig å tenke seg en velfungerende språkevne hos et individ uten at dette individet inngår i et eller annet sosialt fellesskap. Språkmaskineriet, som utvilsomt har et biologisk fundament, har kun teoretisk interesse hvis det ikke har et språk å prosessere, og språk i denne betydningen forekommer ikke løsrevet fra sosiale fellesskap. Selv om språkevnen er medfødt hos den enkelte, må vi alle ha påfyll utenfra for at vi skal bli språklige i egentlig forstand. Og dette påfyllet skjer som del av komplekse sosialiseringsprosesser med mange impliserte aktører, blant annet foreldre, øvrig familie, lekekamerater og ulike institusjoner som skole, trosfellesskap og massemedier, selv om dette også kan variere betydelig fra samfunn til samfunn. Først som sosiale vesener blir vi språkbrukere fullt ut.

Vi kan – helt hypotetisk – se for oss et nyfødt barn som blir plassert på ei øde øy sammen med en maskinell innretning som gir det all nødvendig næring og pleie, men ingen språklig innputt. Hva vil da skje med språkutviklingen hos dette barnet? Forhåpentligvis slipper vi å se et slikt eksperiment bli gjennomført, men det vil uansett være problematisk å definere et slikt tenkt individ som et språklig vesen selv om språkevnen i biologisk forstand er på plass. Det er ikke nok med intakte kognitive evner; en må også gjennomgå en tilstrekkelig språklig sosialisering der samhandling i et menneskelig fellesskap – stort eller lite – er uunnværlig.

Som allerede antydet vil forskjellige språkvitenskapelige leirer legge ganske ulik vekt på disse to perspektivene på språk og språkets ontologi, og i den dag-